

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. І. І. МЕЧНИКОВА

на правах рукопису

КРИГА ТАМАРА ІВАНІВНА

Три фаз

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ
ПРОСТИХ РЕЧЕНЬ З ДІЄСЛІВНИМИ ПРЕДИКАТАМИ
ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ В СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ
МОВІ

10.02.01 - російська мова

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

ОДЕСА - 1993

LIBRARY
UNIVERSITY OF
ODESSA

ЛНБ України ім. В. Стефаніка

00814222 (J)

робота виконана в Ніжинському державному педагогічному інституті ім. М.В.Гоголя

Научковий керівник:

- доктор філологічних наук, професор Арвет Ніналь Миколаївна

Націїні омонента:

- доктор філологічних наук, професор Туліна Тетяна Олександрівна
- кандидат філологічних наук, доцент Харитонєва Марина Михайлівна

Відна установа: Київський державний педагогічний інститут ім. М.П. Драгоманова

Захист відбудеться "21" травня 1993 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради н.068.24.88 з філологічних наук в Одеському державному університеті ім. І.І.Мечникова /270015, м.Одеса, Французький бульвар, 24/26, ауд. 130/

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Одеського державного університету.

Автореферат російською мовою

"20" квітня 1993р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

Уч. р.

ТХОР Неоніла Максимівна

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

Проблема взаємовідношення синтаксису і семантики висунута зраз в число найбільш актуальних синтаксичних проблем. Цей аспект вивчення речення ставить задачу опису семантичних особливостей певних типів речень.

Нами досліджується структура речень з дієслівними предикатами трудового договору як структурно-семантичного ядра.

Вибір цієї групи зумовлений тим, що дієслова трудового договору не були об'єктом дослідження, вивчення їх доповнить опис окремих дієслівних лексико-семантичних груп, а також опис системних відношень в лексиці. До цього часу не виділялась і не описувалась семантична модель ситуації трудового договору.

Актуальність теми дисертації зумовлена: а/необхідністю всебічного вивчення простого поліпропозитивного речення /його природи, складу і його функціонування/; б/необхідністю комплексного аналізу лексичних і синтаксичних явищ, що визначає аналіз синтаксичних конструкцій з точки зору їх лексичного наповнення і виявлення семантичних відношень між компонентами досліджуваних речень; в/невивченість синтаксичного статусу і особливостей речень з предикатами трудового договору. Це дозволяє теоретично і практично дослідити проблему дієслівного значення і його реалізацію в синтаксичній конструкції, співвідношення між семантикою дієслівного слова і семантикою речення. Класифікація дієслівних слів в семантичному аспекті ґрунтується на трьох принципах: а/денотативному /тематичному, екстралінгвістичному/, який враховує природне розчленування предметів, ознак, властивостей, дій і т.д., відображене в структурі мови; б/парадигматичному; в/синтагматичному.

Мета дисертації - вивчення структурно-семантичного аспекту простого поліпропозитивного речення з дієслівними предикатами трудового договору і виділення типів семантичної організації речень з цими предикатами.

Мета дослідження зумовила вирішення таких задач:

- встановити семантичні особливості дієслів трудового договору;
- встановити семантико-синтаксичну сполучуваність дієслів трудового договору, визначити зв'язок окремих синтагматичних властивостей цих дієслів;
- виявити особливості структурно-семантичної організації простих речень з предикатами трудового договору;
- розглянути речення з предикатами трудового договору в системі їх парадигматичних зв'язків і визначити синтаксичний статус цих речень.

Методологічною основою дисертації є положення про єдність фор-

мя і змісту і про співвідношення усередині цієї єдності. Згідно з цим вченням граматична оформленість і семантика речення розглядаються як дві тісно пов'язані сторони однієї сутності.

Матеріалом дослідження послужили словникові тлумачення дієслів трудового договору /67 одиниць/; прості речення з дієслівними предикатами трудового договору /об'єм картотеки - біля 5000 одиниць/. Загальний об'єм досліджуваної літератури склав біля 20000 сторінок/. Цей матеріал був відібраний методом суцільної вибірки з публікацій газет, журналів, художньої літератури, законодавчих довідників, а також ілюстративного матеріалу словників.

Вибірка дієслів проведена по "Словарю сучасного російського літературного мови" /АН СРСР в 17-ти томах/, "Словарю російського мови" /АН СРСР в 4-х томах/, "Словарю російського мови" С.І. Ожегова і "Толковому словарю російського мови" в 4-х томах за редакцією Д.М. Ушакова.

Головна мета і задачі дисертації зумовили використання методів дослідження: елементів методики компонентного аналізу слова; методу диференціації і ідентифікації, семантико-синтаксичного і контекстуального аналізу речень, методу трансформаційного і зіставного аналізу та методу безпосереднього спостереження над зібраним мовним матеріалом.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше робиться спроба описати семантичні, формальні та функціональні характеристики досить поширеної групи дієслів трудового договору, визначається специфіка конструкцій з предикатами трудового договору, встановлюється кореляція між елементами семантичного і синтаксичного рівнів, а також здійснюється спроба системного опису каузальних і темпоральних компонентів як факторів ускладнення структури і семантики простого речення з цими предикатами.

Семантична структура речення розглядається як похідне від ряду факторів: структури денотативної ситуації, комунікативних умов функціонування висловлювання, лексичного наповнення семантичних складових. Таким чином, в дослідженні здійснюється спроба поєднання двох підходів: структурно-семантичного, в основі якого лежить виявлення валентності предикату, і логіко-семантичного, який спирається на співвідношення речення з вираженим видом пропозиції.

Теоретичне значення дослідження визначається тим, що структурно-семантичний опис речень з предикатами трудового договору має безпосереднє відношення до таких важливих питань синтаксичної теорії, як співвідношення семантичної і формальної будови синтаксичних конструкцій і типології речень. Висновки, одержані в ході дослідження, можуть

бути використані в подальшій розробці теорії простого речення, проблем множинності способів вираження смислу, які зми-ються з проблемами синонімії.

Практична цінність роботи. Одержані в процесі дослідження наслідки можуть використовуватись в курсі синтаксису сучасної російської мови, в розділах курсу з лексикології, спецкурсах і спецсемінарах з проблем семантичного синтаксису, в практиці художнього перекладу. Дисертаційне дослідження може бути корисним укладачем підручників по навч. ливу російській мові і оземних учнів, а також укладачем тлумачних словників та словників сполучуваності.

Апробація роботи. Основні положення дисертації обговорювались і викладались на засіданнях кафедри російської мови Ніжинського педінституту / 1987-1991/, на підсумкових конференціях укладачів російської мови, на наукових конференціях /Лаврополь, 1979; Ленінград, 1984; Свердловськ, 1985; Уфа, 1986; Кіровоград, 1987; Могилів, 1991/, на науково-практичній конференції /Міжн, 1980; Ніжин, 1986/. Матеріали дисертаційного дослідження використовувались при проведенні лекцій і практичних занять з вузівського курсу лексикології і синтаксису.

На захист виносяться такі положення:

1. У відображенні ситуації трудового договору в сучасній російській мові беруть участь шість типів /семантичних/ речень: 1/речення, які означають призначення на посаду, надання роботи; 2/речення, які означають одержання місця посади; 3/речення, які означають звільнення з роботи; 4/речення, які означають залишення роботи; 5/речення, які означають переміщення на іншу роботу, в інше місце; 6/речення, які означають перехід на іншу роботу, в інше місце.

2. Семантична структура речень з предикатами трудового договору визначається як двокomпонентна, яка складається із спеціалізованого суб'єкту і предикату трудового договору.

3. Речення досліджуваного типу являють собою поліпропозитивну структуру, центром якої є предикат, що відноситься до прихованих к. у-зативів і містять у своєму значенні указання на дві події.

Структура роботи.

Дисертація складається з вступу, трьох глав, висновків, списку використаної літератури, словника дієслів трудового договору, додатків.

Зміст роботи.

У вступі викладаються аргументи для обґрунтування вибору теми, визначаються її новизна та актуальність, вказується мета та метадика

дослідження, мотивується теоретичне значення та офера практичного застосування результатів дослідження.

У першій главі "Загальні питання структурно-семантичного аналізу речення" визначаються поняття семантичного синтаксису, розглядаються фактори, які беруть участь у формуванні семантичної структури речення з дієслівними предикатами трудового договору.

В основі дослідження речення в логіко-семантичному аспекті лежить співвіднесеність смислу, який передається реченням, і способу вираження смислу. Проте речення, ужите самостійно або як частина складного речення, це не лише структурно-семантична одиниця, але й одиниця номінативна, що представляє не одну, а дві/і більше/ ситуації об'єктивної дійсності. Звернення до структури події, ситуації як денотата речення зв'язано з поняттям пропозиції /див.: ІІ. Д. Арутюнова/. Термін "пропозиція" визначається як "об'єктивний зміст речення, розглянутий у відриві від усіх суб'єктивних смислів, які його супроводжують, і від тієї проєкції, яку надає йому та чи інша формальна організація речення" /Современный русский язык, 1981/. Речення, таким чином, з одним із способів "номінації деякої "події", деякої "ситуації", що має місце в дійсності або гіпотетичній" /А. Ф. Прияткина/. Об'єктивний зміст в розумінні пропозиції представлений у відриві від предикативного оформлення речення, внаслідок чого формально-граматична структура простого речення часто поєднується зі складною семантичною структурою висловлювання. В семантично ускладненому реченні другий предикативний план представлений імпліцитно, тобто ситуативний зміст певних елементів смислу предикативно не оформлений. Між смисловою і формальною організацією спостерігається асиметрія: проте за граматичною будовою речення виражає складний об'єктивний зміст; в ньому знаходиться кілька смислів, експліцитних і імпліцитних. Таке речення з монопредикативним і полпропозитивним. Наприклад: Из-за болезни он переведен в другой цех. В межах цього висловлювання поєднані дві прості предикативні структури /Он заболел і Он переведен в другой цех/, два смисли: імпліцитний смисл /фізичний стан - хвороба/ і експліцитний /акт трудового договору - перехід в інше місце/. Речення має два семантичні предикати: болезнь /из-за болезни/ і переведен. Імпліцитність зв'язана з "прихованим", "не вираженим", "не розгорненим" смислом, з додатковою предикативністю, яка обов'язково передбачає основну предикативність і існує на її фоні.

Пропозиція має свою структуру: це предикат і певна кількість актантів, що є компонентами смислу мовного вираження. Предикатно-ак-

тантна структура пропозиції може бути представлена синтаксичними і лексичними одиницями: самостійними реченнями, предикативними частинами складних речень, словосполученнями, окремими словоформами. Для позначення предикатів використовується предикатна лексика, яка характеризується наявністю семи'п'дієвість' /російське слово "событийность"/: дієслова, дієприкметники, дієприслівники, якісні прикметники. субстантивні форми.

Пропозитивними можуть бути: а/складений предикативний компонент /пор.: назначить агрономом - Кто-то назначил кого-то і Кто-то/2/ работает агрономом/; б/ суб'єктно-просторовий детермінантний компонент / В министерстве его назначили директором - Министерство назначило... Когда был в министерстве.../; в/каузальні компоненти /В понедельник Остапа по распоряжению директора перевели в бригаду Лисяка - Г.Терещенко. Гранит/; г/темпоральні компоненти /При Петрове рабочие увольнялись каждую неделю/.

Під семантичною структурою речення розуміється те мовне значення, яке створюється взаємодією семантики структурної схеми речення і лексичних значень заповнюючих її слів /Русская грамматика, 1980/. В цьому дослідженні приймається той підхід до структурної схеми, який опирається на сформоване в російській граматичній традиції розуміння межі нерозповсюдженого речення: елементарною схемою речення вважається нерозповсюджена структура, що характеризується граматичною достатністю. В структурну схему входить його предикативний центр, тобто компоненти /або один компонент/, безпосередньо зв'язані з вираженням предикативності. Компоненти, облігаторні з точки зору інформативної достатності речення, залишаються за межами схеми. Під аналізі семантичної структури речення ми звертаємось і до мінімально розповсюдженого речення. Для цього використовуються поняття "мінімальний структурний тип речення" /розповсюджене речення, складене із структурної схеми і найближчого облігаторного розповсюджувача: Командование наградило Петрова/ і "розширений структурний тип речення", що включає, крім першого облігаторного розповсюджувача, і інші /Л.М.Арват/: За проявлений героизм командование наградило Петрова орденом.

Семантичні компоненти, які формують семантичну структуру речення, знаходяться в ієрархічних відношеннях і поділяються на основні /предикат і суб'єкт/ і додаткові /об'єкт, обставинні розповсюджувачі/.

Центральним компонентом є семантичний предикат, який називає ознаку, що проявляється в часі і відноситься або до особи, або до ситуації /Л.М.Арват, Г.О.Золотова, Н.Д.Шведова/. За своїм значенням і

формою предикат може бути рівним присудку /Совет избрал декана/; або вираженім сполученням присудку з формою й'ю обов'язкового розповсюджувача: Его избрали деканом/в цьому випадку в реченні виражені дві ситуації: хто-то избрал его і Он стал деканом. Речення поліпропозитивне/.

Поняття суб'єкта відповідає тому компоненту інформації, який містить в собі уявлення про носія предикативної ознаки. Суб'єкт належить власне семантичній структурі речення і формується за межами граматичної структури /Н.Ю.Шведова/. Суб'єктом в реченні з багатомісним предикатом може бути компонент, який має такі ознаки: а/певну семантику /агентивне або об'єктне значення/; б/здатність до перетворення в називний відмінок того ж значення при певних семантико-синтаксичних трансформаціях; в/найбільш типове положення на початку речення.

Виділяється два загальних значення суб'єкта: 1/суб'єкт активної дії; 2/суб'єкт неактивної дії /Н.Ю.Шведова/. В залежності від семантики предикативної ознаки виникає більш конкретна семантична класифікація суб'єктів. Детально семантика суб'єкта розглядається С.І. Кокоріним /"О семантическом субъекте и особенностях его выражения в русском языке"/.

Ми розуміємо суб'єкт як той предмет думлі, по відношенню до якого визначається і виділяється предикат: Собрание избрало председателя колхоза – председатель колхоза избран на собрании/собранием.

Об'єкт є важливим розповсюджувачем предиката, що означає перешідну дію. В роботі приймається вузьке розуміння об'єкта: предмет, на який направлена дія або стан /В.В.Болданов/.

Оставинні конкретизатори означають різні супровідні предикату характеристики: причину, умову, мету, час, уступку, місце, квантитативні і квалітативні ознаки. Оставинні компоненти причини, умови, мети та уступки відносяться до каузальних компонентів, які містять в собі імпліцитну предикативність. Каузальна ситуація складається з двох ситуацій, відповідних двом подіям, одна з яких породжує іншу /Л.Н.Земськава/. Кожний з різновидів каузальної ситуації – це модифікат загальної каузальної ситуації і має характерні тільки для неї риси.

В семантичній структурі речення предикат виконує організуючу функцію всі інші компоненти обумовлюються семантикою предиката / в основному це предметні імена/. Сполучуваність дієслова як прояв характерних для нього семантико-структурних властивостей розкривається в теорії дієсленої валентності. Використання валентності в мовознавчих дослідженнях зумовлено вимогами системного підходу до мовних явищ, зокрема визнанням структури речення як складної системи відношень між

його конституентами. Ікраз валентність відображує закономірності цих системних відношень в реченні. Валентність розуміється як здатність слова встановлювати синтаксичне відношення з іншими словами на основі свого значення. Ми розглядаємо валентність на двох рівнях: логіко-семантичному /глибинному/ і синтаксичному /поверховому/. Її співзвучно з розумінням мови як матеріальної оболонки мислення, з діалогічним законом нерозривної єдності змісту і форми мовного знаку.

На логіко-семантичному /глибинному/ рівні при слові виявляються відкриті позиції, які закладені в семантичній структурі слова у вигляді окремих сем. Услід Р.М.Лайсиній ми вважаємо, що семи можуть бути кваліфіковані як синтагматичні /беруть участь в організації синтагматики/ і несинтагматичні /не беруть участі в організації синтагматики/. Тут діє "основний закон семантичного сполучення слів" /В.Г.Гак/, який зводиться до того, що "для того щоб два слова склали правильне сполучення, вони повинні мати, крім специфічних, розрізняючих їх сем, одну спільну сему" - "сполучний семантичний компонент". Встановлення семного складу дієслівного значення дозволяє виявити семантичну модель дієслова, в якій знаходять відображення як категоріальні ознаки дієслова, так і категорії імен, здатних заповнювати місця, які відкриває дієслово. Синтаксична валентність дієслова визначає форму і спосіб вираження розповсюджувачів дієслова-предиката. Будучи формою вираження логіко-семантичної валентності, вона має план змісту і план вираження. В план її змісту входять семантичні відношення між дієсловом і залежними від нього іменами, зумовлюючи семантичну структуру речення; планом вираження є форма вираження розповсюджувачів, під якою ми розуміємо різні синтаксичні форми: іменники в різних відмінках з прийменниками і без прийменників, прикметники, інфінітиви, прислівники, залежні одиниці, функціонуючі як частини складного речення. Валентнісні характеристики дієслова відображують відношення і зв'язки дій і предметів в реальній дійсності, при цьому вживаються категоріальні ознаки /насамперед перехідність-неперехідність, стан, особа/, структура лексичного значення /дієслова однозначні і багатозначні з прямим і переносним значенням/, властивості компонентів-розповсюджувачів /обов'язкові-факультативні, форма, відношення, що виражаються між ними/, кількість компонентів, з якими сполучується дієслово, закономірності їх вживання. Розгляд перехідних дієслів на фоні неперехідних дозволяє помітити істотні відмінності між такими особливостями, які встановлюються в синтагматичному плані мови, як керування

і сполучуваність з іншими лексемами.

Особливості семантики дієслова є також своєрідність його семного складу, наявність великої кількості абстрактних сем /наприклад, 'процес', 'відношення', 'дія', т.д./ . Ця властивість відображується в семантиці на глибинному рівні, оскільки роль семаграматичних грають абстрактні функціональні семи, а саме: 'суб'ект', 'об'єкт', 'локатив', 'каузатив', 'темпоратив', 'квантитатив', 'квалітатив'.

Формами вираження семантико-синтаксичних функцій розповсюджувачів предиката є насамперед відмінки . "У відмінкових формах іменника відображується розуміння зв'язків між предметами, явищами, діями, якими в світі матеріальної дійсності" /Б.В.Виноградов/. Категорія відмінку поряд з дієслівними категоріями стану, перехідності-неперехідності, особи виконує функції формально-синтаксичної організації речення, закріплення певної семантики за його структурною схемою, розмежування елементарних структур. Одна і та відмінкова форма виражає кілька значень, між ними існує ієрархія, в основі якої лежить відповідність або невідповідність значення відмінкової форми і семантичних розрядів сполучуваних слів. Відмінкові значення зв'язані не зі словом в цілому, а з його словоформами і формуються на основі їх синтаксичних функцій.

Друга глава "Обумовленість структурної і семантичної організації речення лексико-граматичними властивостями дієслів трудового договору" присвячена аналізу семантичної структури дієслів трудового договору і їх валентності, синтагматичних особливостей дієслів трудового договору, виявленню ознак, які характеризують структуру речень в дієслівними предикатами трудового договору.

Дієслова трудового договору у відносяться до дієслів соціальної активності і інституціональних дій і означають соціальну дію, яка відбувається між особами соціально значущими і характеризується сукупністю норм права в якій-небудь ділянці соціальних відносин. Дієслова трудового договору означають укладення і припинення трудового договору. Оскільки ситуація трудового договору приймає характер правовідносин, то названі дієслова передбачають дві сторони дії-відношення - двох учасників. Трудовий договір властивий тільки людині, тому ці дієслова можна охарактеризувати як персональні, орієнтовані на особу, тобто такі, які включають як суб'єктну саму і об'єктну 'особа'. наявність цієї семи в значенні дієслова дозволяє йому реалізувати значення трудового договору в сполученні зі словами, що означають особу.

Дієслова трудового договору мають в своїх значеннях саму, яка

указує на асиметрію ситуації, тобто на різницю позицій учасників ситуації трудового договору: соціальна позиція першого учасника вища від позиції другого учасника, тому що в цій соціальній ситуації другий учасник залежний від першого.

Можливі два типи ситуації: а/дієслово може означати трудовий договір як процес, направлений на який-небудь об'єкт /направлена дія/; б/дієслово може означати реалізацію можливості людини влаштуватися, звільнитися чи перейти на іншу роботу /значення ненаправленої дії/. Відсутність об'єктної семі спостерігається у дієслів з загальним значенням "бути прийнятим, зачисленим куди-небудь", "іти з роботи", "переходити на іншу посаду, в інше місце". Направлену дію означають дієслова з загальним значенням "приймати для виконання якої-небудь роботи за певну винагороду, за плату", "допомогти поступити на роботу куди-небудь, допомогти одержати де-небудь місце, посаду", "зарахувати на яку-небудь посаду, роботу", "звільнити з посади", "перевести на інше місце роботи".

В лексичне значення дієслів трудового договору включається семема 'як хто' /'в ролі кого'/, обов'язковість якої зумовлена сильним підрядним зв'язком, що диктується лексичним значенням дієслова. Вона входить у зміст семантичного предиката: назначити інженером, перевести мастером, устроїться вчителькою, обрешити в помічника, обрати с председателем і т.д.

Значення трудового договору може бути ускладнене додатковими характеристиками протікання дії: семі квалітативні /'на певних умовах', 'у від'язі', 'шляхом голосування', 'виділивши із більшості', 'несподіваність', 'швидкість', 'додатковість', 'подієвість', 'жива істота'/, 'квалітативні' /'всіх, багатьох', 'певну кількість'/, темпоральні /'власне темпоральність', 'терміновість', 'поступовість', 'дуративність'/, локальні /'початковий пункт', 'кінцевий пункт'/, каузальні /'причина', 'умова', 'мета', 'услужка'/.

Для дієслів трудового договору характерні:

- а/персональність суб'єкта;
- б/персональність об'єкта;
- в/направленість-ненаправленість дії;
- г/подієвість каузальних і темпоральних сем.

Розмежування дієслів трудового договору здійснюється на основі опозицій синтагматичних сем: 'наявність - відсутність каузатива', 'наявність-відсутність темпоратива', 'початковий - кінцевий пункт',

'наявність - відсутність квалітативної ознаки'. Таким чином, для дієслів трудового договору характерна різниця в сполучуваності їх членів, а не абсолютний їх збіг.

Аналізуючи ознаки, які характеризують речення з дієслівними предикатами трудового договору, можна відзначити, що специфіка підходу закладена в самому об'єкті дослідження: дієслова, які містять в семантиці сему спеціалізованого суб'єкта, відкривають насамперед обов'язкову позицію "суб'єкт дії". Звертаючись до аналізу такої сполучуваності, ми виходимо на рівень суб'єктно-предикатної структури і до моделей речення.

Структура дієслівного речення виводиться з дієслівної сполучуваності, тому що структурно-семантичним ядром речення є дієслово-предикат. Він визначає формальну будову речення, багато в чому виражає його загальні семантичні властивості, що дозволяє при виявленні структур певного класу опиратися на ці семантичні ознаки.

Опис семантичної структури речення починається з аналізу семантичних груп предиката. З врахуванням реалізації семантичної валентності всі предикати трудового договору об'єднуються в шість типів:

а/предикати розпорядження про зарахування на роботу; задання роботи; подання допомоги, сприяння в одержанні посади, роботи;

б/предикати одержання місця;

в/предикати звільнення з роботи;

г/предикати залишення роботи;

д/предикати переведення в інше місце, на іншу посаду;

є/предикати переходу в інше місце, на іншу роботу.

Враховуючи семантичну валентність, ми виділяємо і шість типів структури речень з дієслівними предикатами трудового договору:

1/структура речень, які означають призначення на посаду, надання роботи, подання допомоги, сприяння в одержанні роботи; 2/структура речень, які означають одержання місця; 3/структура речень, які означають звільнення з роботи; 4/структура речень, які означають залишення роботи; 5/структура речень, які означають перевід на інше місце роботи; 6/структура речень, які означають перехід на іншу роботу, в інше місце.

Структурні типи речень виділяються насамперед на основі структурних схем, і тут ми опираємось на Російську граматику-80.

Реченням з дієслівними предикатами трудового договору властиві двокomпонентні структурні схеми з дієвідмінюваною формою дієслова /N₁-vf: Директор назначає; vf_{3a} Inf: Пред-олагається назначає. В ре-

ченнях цього типу завжди відкрита позиція суб'єктного детермінанту: Нам следует назначить Петрова/ і без регулярного вираження дієвідмінюваної форми дієслова /N₁-(cop)Part :Петров уволен; Директор назначен; Praed Inf :Нельзя переводить; Надо убрать; Inf :Снять; Назначить. В реченнях двох останні: типів відкрита позиція суб'єктного детермінанта: Совету надо избрать декана; Совету избрать декана/.

Мінімальний структурний тип речень з дієслівними предикатами трудового договору утворюють компоненти: суб'єкт-предикат-об'єкт /суб'єкт може бути як експліцитним, так і імпліцитним/.

Суб'єкт при предикатах трудового договору виражається переважно іменниками із значенням особи. В суб'єктному полі особи виділяється кілька тематичних груп: а/назви осіб за посадою, які мають право укладати і/о прийняти трудовий договір; б/назви осіб за професією, спеціальністю. До тематичного поля "назви осіб" примикає поле "соціальні сукупності людей", "інстанції".

В суб'єкті розрізняються три різновиди: суб'єкт-1 /посадові особи: Директор уволил мастера; адміністративні органи інстанції: Министерство назначило/; суб'єкт-2 /сам робітник: Мастер уволился; Петров перевелся/; суб'єкт-3 /символічний суб'єктний компонент: Петров назначен.

В об'єктному полі "назви осіб" також виділяється кілька тематичних груп, аналогічних суб'єкту.

Вихідна структура речень з дієслівними предикатами трудового договору складається з семи компонентів: предиката, суб'єкта, об'єкта, локального конкретизатора, темпорального конкретизатора, квалітативного конкретизатора. Семи семантичним компонентам відповідають сім формальних компонентів; в рамках реалізації основної семікомпонентної структури і її варіантів можливе різне оформлення позицій, що "можна стлумачити як позиційне варіювання" /В.О.Белашанкова/ або як явище позиційної синонімії.

Вихідні конструкції і їх варіанти, що утворюються на базі предикатів трудового договору, являть собою просте поліпропозитивне речення. В його семантичній структурі об'єднані дві пропозиції, а іноді і більше. Пор.: Кто-то назначает кого-то кем-то. В цій структурі два суб'єкти і два предикати: кто-то /1/ назначает кого-то і кто-то /2/ становится кем-то. Наприклад: Министерство назначило Петрова директором завода - Министерство /1/ назначило Петрова і Петров /2/ стал директором завода.

В групі дієслів трудового договору спостерігається поділ діє-

слів за ознакою перехідності-неперехідності /пор.: устроить-устройтесь, перевести-перевестись, уволить-уволиться/, внаслідок чого протиставляється вихідні конструкції і їх варіанти: в реченнях з неперехідними дієсловами відсутня об'єктна позиція. Поліпропозитивний характер зберігається: Петров устрівся на завод - Кто-то прийняв Петрова і Петров працює на заводі.

У третій главі, "Структурно-семантична характеристика речень з дієслівними предикатами трудового договору" розглядається структура речень, центром яких є предикати трудового договору.

Система семантичних компонентів речень з перехідними дієсловами включає: 1/предикат, 2/суб'єкт, 3/об'єкт, 4/локальний компонент, 5/каузальний конкретизатор, 6/темпоральний конкретизатор, 7/квалітативний конкретизатор.

Вихідні конструкції утворюються на основі структурної схеми N_1-vf . Структурно-семантична модель /СМ/ може бути представлена наступною формулою:

$$\frac{C_{им}}{\text{Суб'єкт}} \quad \Gamma \quad \frac{C_{ви}}{\text{Об'єкт}}$$

/в чисельнику називаємо способи вираження компонентів, в знаменнику-семантичні функції/. Наприклад: -А правління/2/ нового бригадира/3/ назначило/1/ /Б.Ротнер. Авторитет/.

Та ж модель характерна і для речень, які означають звільнення з роботи і перевід на іншу посаду. Відрізняються семантичні структури речень з предикатами трудового договору /укладання трудового договору, припинення трудового договору і переміщення в інше місце/ ролевими функціями: каузальний конкретизатор в реченнях, які означають укладання трудового договору, займає шосте місце, а в реченнях, які означають припинення трудового договору і переміщення в інше місце, - четверте/. Відрізняються вони також характером локальних сем /компонентів/: у реченнях припинення трудового договору - початковий пункт; у реченнях укладання трудового договору - кінцевий пункт; у реченнях переміщення на іншу роботу - початковий і кінцевий пункт.

Можливі речення з поєднаним суб'єктно-об'єктивним компонентом, побудовані на основі структурної схеми N_1-vz , із зворотним дієсловом в ролі предиката, і $N_1-(cop)Part$ із коротким дієприкметником в ролі предиката. Семантичні компоненти, характерні для цієї конструкції: предикат, суб'єкт-І, суб'єкт-З, локальний конкретизатор, каузальний конкретизатор, темпоральний конкретизатор, квалітативний конкретизатор. Позиція суб'єкта-І переважно виражена імпліцитно: И

вдруг/7/ Кадьян/3/ назначается историографом/1/ эскадри/4/ /А.Зонин. Жизнь адмирала Нахимова/, рідше експліцитною формою орудного вітмінку або місцевого, а також прислівниками типу ЗДЕСЬ, ТАМ: На воєнному совете представителей всех партизанских частей/2/ Журавлев/3/ направлялся кончающим армией/1/ /М.Садых. Даурия/ - пор.: Военный совет... направлял... , Военим советом...направлялся...

Вихідна конструкція з неперехідними дієсловами в ролі предиката із значенням одержання місця, залишення роботи і переходу на іншу посаду, в інше місце в ючає такі семантичні компоненти: предикат, суб"ект-2, локальний конкретизатор, каузальний конкретизатор, темпоральний конкретизатор, квалітаивний конкретизатор. Особливістю структури речень даного типу є відсутність об'єктного компоненту. Наприклад. -Ты когда на завод/3/ поступал/1/, пробу держал? /Н.Дубов. Горе одному/; -Ты, Алеша, где/3/ устраиваешь/1/ ? /А.Рекемчук. Все нг-реди/.

Одним із основних варіантів реалізації вихідної структури є імпліцитний суб"ект. Структурною основою цих речень виступають дієвідмінювані форми дієслова. Продуктивними можна вважати конструкції, побудовані на основі структурних схем Vf_{3pl} ; Praed Inf ; Vf_{3s} Inf . Ці речення традиційно відносяться до односкладових неозначено-особових і безособових. З семантичної точки зору названі речення з дієслівними предикатами трудового договору завжди двокомпонентні і побудовані на основі структурної схеми n_1-vf . В цих реченнях спеціалізований імпліцитний суб"ект характеризується певною семантикою: це особи, які мають право призначати, звільняти, переміщати. Пор.: Его избрали директором завода - Они избрали его директором завода. В обох реченнях суб"ект визначений, тому що згідно з положенням і законом про трудовий договір директор обирається зборами трудового колективу.

У висновках підбиваються підсумки роботи і викладаються основні положення.

І. Дієслова трудового договору поділяються на дієслова укладення трудового договору, припинення трудового договору і переміщення на інше місце. Всередині цих груп виділяються семантичні підгрупи /синонімічні ряди/: а/дієслова, які означають призначення на посаду; б/дієслова, які означають надання роботи; в/дієслова, які означають подання допомоги, сприяння в одержанні місця, посади; г/дієслова, які означають одержання місця; д/дієслова, які означають звільнення з роботи; е/дієслова, які означають залишення роботи; ж/дієслова, які означають перевід на інше місце; з/дієслова, які означають перехід

на іншу роботу, в інше місце.

Особливості семантичної структури дієслів трудового договору проявляються в наявності абстрактних функціональних сем, які проєктуються на дієслівні валентні властивості: на логіко-семантичному рівні при дієслові виявляються відкриті позиції, що передбачають заповнення семантичними розповсюджувачами; синтаксична валентність зумовлює форму і спосіб вираження семантичних розповсюджувачів.

Відповідно до семантичної валентності ми виділяємо шість типів семантичних предикатів і шість типів структури речень з дієслівними предикатами трудового договору: структура речень, які означають призначення на посаду, надання роботи, подання допомоги в одержанні роботи; структура речень, які означають одержання місця; структура речень, які означають звільнення з роботи; структура речень, які означають залишення роботи; структура речень, які означають перевід на іншу роботу, посаду; структура речень, які означають перехід на інше місце, іншу посаду.

У зв'язку з тим, що дієслова трудового договору можуть означати трудовий договір як процес, направлений на який-небудь об'єкт /направлена дія/, і можуть означати реалізацію можливості людини влаштуватися на роботу, звільнитися або перевестись в інше місце /ненаправлена дія/, всі речення з предикатами трудового договору можна розділити на дві групи: а/речення, семантична структура яких обов'язково включає об'єктний компонент; б/речення, семантична структура яких не включає об'єктний компонент.

2. До особливостей структурно-семантичної організації речень з дієслівними предикатами трудового договору відноситься двокомпонентність структурних схем речень, що пояснюється обов'язковою наявністю спеціалізованого суб'єктного компонента при дієслівних предикатах трудового договору. Ми виділяємо найбільш живані структурні схеми двокомпонентних речень з дієвідмінюваною формою дієслова / N_1-vf , $vf_{3b} \text{ Inf}$ / і без регулярного живання дієвідмінюваної форми дієслова / $N_1-(\text{cop})\text{Part}$, Fraed Inf /. Вихідна конструкція речень з предикатами трудового договору включає сім компонентів /за винятком речень з предикатами із значенням одержання місця, залишення роботи, переходу на інше місце, в семантичну структуру яких входить шість компонентів/: Предикат, суб'єкт, об'єкт, локальний конкретизатор, темпоральний конкретизатор, квалітативний конкретизатор. Ролеві функції семантичних компонентів /локального, каузального і темпорального/ неоднакові. Це обумовлено ролевими функціями сем в структурі понять "укладення тру-

дового договору", "припинення трудового договору", "переміщення на іншу посаду": припинення трудового договору обов'язково викликане якимись причинами, ці причини відображені в самому положенні про припинення трудового договору /освободить в связи с переходом на другую работу; уволить по собственному желанию/, тому семантичний конкретизатор причини в реченнях з предикатами трудового договору займає четверте місце /з предикатами звільнення/ і третє /з предикатами залишення роботи/ на відміну від речень з предикатами укладення трудового договору /шосте - з предикатами призначення на посаду і п'яте - з предикатами одержання місяця/. В реченнях з дієслівними предикатами переміщення на іншу роботу обов'язковими є локальні компоненти початкового і кінцевого пункту, тому що в семантичній структурі речень, які означають перехід на іншу роботу, третє місце займає цей компонент, а в реченнях, які означають перевід на іншу роботу, - четверте.

Семантичний суб'єкт в двоконпонентних реченнях може бути виражений експліцитно і імпліцитно.

3. Вихідна конструкція і її варіанти з предикатами трудового договору являють собою синтаксично просте речення, але семантично складне, поліпропозитивне, яке має два різновиди /вразовуючи ініціативу укладення, припинення трудового договору і переміщення /:а/полісуб'єктне і поліпредикатне /После ухода Петрова назначили Иванова - Петров ушел і Кто-то назначил Иванова/; б/моносуб'єктне і поліпредикатне /По окончании техникума Петров устроился механиком - Петров окончил техникум і Петров устроился , Петров работает механиком; на більш глибинному рівні це речення буде і полісуб'єктне: устроился - значить Кто-то взял, принял і Петров работает/. На семантичне ускладнення простого речення впливають: а/форма і значення семантичного предиката; б/наявність семи 'подієвисті' в іменних субстантивних формах; в/значення і форма суб'єктного компоненту.

Основні положення дисертації відображені в таких публікаціях:

1. Семантическая структура простого предложения /с глаголами трудового договора/. Спецкурс...ежн, 1992,-99с.
2. Валентная характеристика глаголов трудового договора //Валентность и сочетаемость на синтаксическом уровне: Тезисы. - Могилев, 1991. - С.35-36.

3. Особенности употребления глаголов трудового договора в поэме Н.В.Гоголя "Мертвые души" //Творчество Н.В.Гоголя и современность: Тезисы докладов и сообщений на научно-практической конференции. - Нежин, 1989. - С.79-80.

4. Структура ЛСГ глаголов трудового договора //Семантика языка и текста: Тезисы межвузовской научной конференции 29-30 октября 1987 г. - Кировоград, 1987. - С.120-121.

5. Виды работы по изучению связи управления /на материале глаголов социальной активности и институциональных действий и некоторых других/ :Тезисы докладов и сообщения Всесоюзной научно-практической конференции. - Нежин, 1986. - С.109-110.

6. Обусловленность структуры предложения лексической семантикой предиката /на материале глаголов социальной активности/ //Сб. научных трудов.-Днепропетровск: ДГУ, 1980. С. 100-109.

ЛНБ ім. В. Стефанишина
АН України

Ms. A. 9. 2. 28

1165102

AB 27.358